

WYSTAWA: Podziemia lidzbarskiego zamku – ścieżki archeologiczne

Zamek w Lidzbarku Warmińskim, Oddział Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Koncepcja i scenariusz: Damian Zawada

Współpraca: Kacper Martyka, Małgorzata Jackiewicz-Garniec

Projekt aranżacji:

Miejsce wystawy: II kondygnacja piwnic południowego i wschodniego skrzydła zamku

Cel wystawy: wykorzystanie potencjału ekspozycyjnego piwnic lidzbarskiego zamku, prezentacja historii i wykorzystania pomieszczeń piwnicznych zamku w kontekście całości obiektu, prezentacja artefaktów pozyskanych podczas badań archeologicznych zamku związanych z ogrzewaniem, architekturą oraz dziejami obronności obiektu.

Opis wystawy

Piwnice lidzbarskiego zamku do niedawna nie były wykorzystywane jako pomieszczenia stricte ekspozycyjne, swą architekturą zachwycają znawców i miłośników średniowiecznych zamków. To głównie konstrukcja sklepień i unikatowa, piętnastowieczna ceglana posadzka brukowa. Jednak w obecnym stanie piwnice są „nieme” i milczą o tym jak je użytkowano. Przez zwiedzających nagminnie mylone są z lochami, a przecież odgrywały ważną rolę w funkcjonowaniu rezydencji biskupiej. Choćby podczas konfliktów, gdy pełne zapasów piwnice mogły zaważyć na przetrwaniu mieszkańców zamku. Dlatego przedstawienie dziejów tych pomieszczeń (część pierwsza) w kontekście całości obiektu jest głównym celem wystawy.

Poza funkcją gospodarczo-magazynową piwnice zamków w Prusach, w średniowieczu były używane do lokowania w nich systemu grzewczego określanego mianem hypocaustum. Było to rozwiązanie niezbędne, gdyż klimat i słabe właściwości izolacyjne

ceglanych murów warowni sprawiały, że w komnatach mieszkalnych było bardzo zimno. W ten sposób ogrzewano przede wszystkim refektarze, które poza funkcją pomieszczeń jadalnych były również komnatami, w których podejmowano najważniejsze decyzje. Lokalizacja tego typu urządzeń w piwnicach pośrednio wskazuje pomieszczenie zbudowane nad nimi jako najważniejsze. W kontekście lidzbarskiego zamku jest to tak zwana Sala obrad. Uświadomienie zwiedzającym tego połączenia oraz sposobu użytkowania tego typu systemów grzewczych uzupełnione o informacje o późniejszych piecach kaflowych jest istotnym elementem nowej wystawy.

W średniowieczu podstawowe znaczenie skrzydła południowego w kontekście obronności lidzbarskiego zamku miało skrzydło południowe, jest tu brama – wejście na teren zamku. W czasach nowożytnych ufortyfikowano skrzydło zachodnie przedzamczem tworząc system obronny składający się z bramy i wież obronnych. W siedemnastym, a zwłaszcza w osiemnastym wieku zamek w Lidzbarku przestał być traktowany jako obiekt obronny (na przykład wojska szwedzkie w 1704 roku zajęły warownię bez próby jej obrony). Problematyka obronności obiektu oraz konfliktów z udziałem biskupiej rezydencji w dotychczasowych wystawach była niemal całkowicie pomijana, niniejsza wystawa ma to zmienić.

Wyeksponowaniu architektury piwnic z położeniem akcentu na aspekt budowlany poświęcona będzie ostatnia część wystawy. Są to kwestie, które często są poruszane przez zwiedzających rezydencję biskupią i warto je przedstawić w interesujący sposób.

Zaadaptowanie II kondygnacji piwnic wschodniego i południowego skrzydła lidzbarskiego zamku na cele wystawiennicze będzie dla odwiedzających wstępem do zwiedzania kolejnych pomieszczeń, gdzie przedstawiane są inne aspekty życia w rezydencji biskupów warmińskich.

Panujące w piwnicach warunki klimatyczne - brak ogrzewania, wilgotność, otwarte szczeliny okienne, zmienna temperatura - są czynnikami reglamentującymi możliwość zastosowania możliwości aranżacyjnych. Dotyczy to przede wszystkim multimediiów. Ich wykorzystanie wiązałoby się z ingerencją w substancję zabytkową i naruszyłoby w znacznej mierze średniowieczny charakter tych pomieszczeń. Odnowienie pomieszczeń wystawienniczych należy ograniczyć do zastosowania mocniejszego (punktowego w przypadku obiektów) oświetlenia, odnowienia tynków oraz uzupełnienia zniszczonej cegły gotyckiej.

Obecnie trwają prace dokumentujące materiał zabytkowy pozyskany podczas badań archeologicznych zamku (badania z lat 2010-2011 i wcześniejsze). Dzięki temu wystawę będzie można na bieżąco aktualizować zmieniając artefakty prezentowane na ekspozycji, będzie więc t.zw. wystawą „żywą”, co znacznie podniesie jej atrakcyjność dla odwiedzających mieszkańców miasta i regionu oraz turystów odwiedzających zamek ponownie.

Propozycje nowych elementów do zastosowania na wystawie

Z wystawą powinna być powiązana darmowa aplikacja dostępna na smartfony dla każdego turysty. Dzięki temu rozwiązaniu z ekspozycją będzie można się zapoznać na dwóch poziomach – podstawowym opartym na oglądaniu elementów wystawy powiązanych z tematycznymi ilustracjami oraz szczegółowym opartym na wysłuchaniu informacji czytanych przez lektora (polskiego lub angielskiego do wyboru). Aplikacja powinna prowadzić turystę (informować, kiedy należy iść prosto, kiedy skręcić i tak dalej) przez całą trasę zwiedzania (dziedziniec - tam podstawowa historia obiektu, piwnice zamkowe (wystawa „Podziemia lidzbarskiego zamku” oraz piwnica na II kondygnacji północnego skrzydła). Przy wybranych eksponatach będą umieszczone oznaczenia (kody QR, GPS) wskazujące wybór odpowiedniej ścieżki audio, a użytkownik będzie miał dostęp do funkcji odsłuchu i przewijania.

Kontynuując rozpoczęte w II etapie konserwacji lidzbarskiego zamku działania ułatwiające zwiedzanie obiektu przez osoby niewidome proponuje się wykonanie wszelkich opisów w języku Brajla oraz stworzenie kopii części eksponatów. Będzie to dodatkowa atrakcja („muzeum na dotyk”) dla zwiedzających.

Wystawa rozwija problematykę oraz uzupełnia luki w historii zamku przedstawione na wystawie “Dzieje budowlane zamku biskupów w Lidzbarku Warmińskim”. W połączeniu z tą ekspozycją pozwala wnikać w niektóre aspekty życia w obiekcie w dawnych czasach.

Ilość i rodzaj eksponatów

Na wystawie prezentowane będą zabytki pozyskane podczas badań archeologicznych obiektu w latach 2014-2017 przechowywane na zamku w Lidzbarku Warmińskim. Zostaną one wypożyczone od archeologa Andrzeja Gołembnika - ich dysponenta.

Wybrano pięćdziesiąt obiektów (ich liczba może ulec zwiększeniu w toku trwających obecnie prac dokumentacyjnych). Jest to ceramika naczyniowa (XV-XVIII wiek), kafle piecowe (XV wiek), ceramika budowlana (XV wiek) oraz elementy uzbrojenia (późne średniowiecze, I połowa XX wieku).

Ponadto na ekspozycji będzie prezentowana pewna ilość kopii artefaktów wykorzystanych do stworzenia aranżacji pod tytułem "Piwnice lidzbarskiego zamku w okresie średniowiecza".

Propozycje scenariusza-aranżacji wystawy

1. Przestrzeń

Wystawa zakłada wykorzystanie dostępnej przestrzeni w piwnicy południowego i wschodniego skrzydła zamku. Obecne podziały pomieszczeń pochodzą w przeważającej mierze ze średniowiecza i są wystarczające na potrzeby ekspozycji.

2. Propozycja aranżacji

W projekcie aranżacji wystawy proponuje się wykorzystanie kolorystyki (odcienie zieleni, pomarańczy, fioletu, szarości) i zdobnictwa typowego dla prezentowanych artefaktów. Inspiracji mogą dostarczyć półcyldryczne kafle piecowe bogato zdobione motywami geometrycznymi i literowymi. Istotne też może być wytyczenie „ścieżek archeologicznych”.

3. Wykorzystanie gablot i stelaży

Zabytkową ceramikę naczyniową można zaprezentować w pionowych gablotach z półkami (lub w sposób nieszablonowy na przykład instalacji w formie drzewa). Dzięki temu możliwe będzie pokazanie zmian technologiczno-morfologicznych tej grupy zabytków na przestrzeni XV-XVIII stulecia (problemem jest kompletność naczyń, w miarę całe są te z 2 połowy XV wieku, wszystkie trzeba poddać rekonstrukcji).

Zaprezentowanie pozostałości pieca z II połowy XV stulecia wymaga zbudowania stelaża umożliwiającego jego pokazanie w formie półokrągłej (zbudowanej z zachowanych

pozostałości kafli) ściany. Obok niego znajdują się gabloty pionowe z elementami pochodzącymi z podstawy i zwieńczenia urządzenia. Ekspozycja pozostałości pieca z 2 poł. XV jest najważniejsza w kontekście umieszczonych na wystawie zabytków.

Zidentyfikowano trzynaście typów kafli zastosowanych w jego budowie. Do rekonstrukcji pieca wybrano elementy pochodzące z centralnej części urządzenia. Na ich podstawie można stworzyć współczesne kopie i umieścić je obok oryginału. Elementy zaliczone do podstawy i zwieńczenia są niepełne i nie wiadomo dokładnie czy rzeczywiście tam się znajdowały.

Wybrane kształtki i elementy budowlane można przedstawić jako część większej konstrukcji (podłóg, żeber sklepiennych, ścian). Można wtedy zrezygnować z gablot.

Adresaci wystawy

Wystawa jest adresowana do wszystkich grup wiekowych. Na poziomie podstawowym będzie można zobaczyć zabytki, które służyły ludziom w dawnych czasach oraz zapoznać się z podstawowymi informacjami dotyczącymi piwnic zamkowych. Ta część kierowana jest do uczącej się młodzieży. Dla przedszkoli, szkół podstawowych przewidziano dwa elementy wystawy: aranżację pod tytułem "Piwnice lidzbarskiego zamku w okresie średniowiecza". Studenci, naukowcy, pasjonaci oraz osoby pragnący dowiedzieć się jak najwięcej będą mogli skorzystać z dedykowanej aplikacji, gdzie będą podane szczegółowe informacje.

Sprawy techniczne

Przed montażem wystawy należy odnowić pomieszczenia ekspozycyjne oraz przenieść niektóre obecne tam eksponaty. Poniżej wymieniono konieczne działania:

- Przeniesienie trzech figur (Neptun, personifikacje Lata i Zimy) eksponowanych w lapidarium - piwnicy południowego skrzydła, do suchej fosy (gdzie powstaną ogrody nawiązujące do czasów Ignacego Krasickiego).
- Przeniesienie elementów budowlanych (kolumny, kapitele) obecnie przechowywanych w piwnicy południowego skrzydła (proponycja na międzymurza, gdzie będą eksponatami w ramach nowego traktu turystycznego).
- odnowienie tynków, konserwacja cegieł i spoin

Rozmieszczenie i charakterystyka elementów wystawy

CZĘŚĆ PIERWSZA

I ŚCIEŻKA ARCHEOLOGICZNA – DZIEJE PIWNIC LIDZBARSKIEGO ZAMKU

Przestrzeń ekspozycyjna: obszar (37 m²) między wejściami do piwnicy wschodniego i południowego skrzydła

Ta część wystawy ma na celu zaprezentowanie odwiedzającym informacji dotyczących historii i użytkowania piwnic zamkowych lidzbarskiego zamku. Ekspozycja obejmie następujące obiekty i artefakty:

- Na ścianie (**ryc. 1, punkt 1**) średniowiecznej klatki schodowej łączącej piwnice z krużgankami tablica z historią jej wykorzystania.
- W południowo-wschodniej partii (**ryc. 1, punkt 2**) na ścianie rozbudowana plansza z tytułem wystawy „**Podziemia lidzbarskiego zamku**”
- W południowo-wschodniej partii (**ryc. 1, punkt 2**) obszaru pod planszą z tytułem wystawy mapa rozplanowania piwnic (obejmująca cztery skrzydła zamku) II kondygnacji na lidzbarskim zamku. Mapa w formie przestrzennej makiety z podpisami dla osób niewidomych. Poszczególne piwnice zawierają informacje dotyczące wykorzystania tego pomieszczenia lub przechowywanych w nim produktów (na podstawie sporządzonej przez Steinbrechta ryciny ilustrującej funkcję poszczególnych pomieszczeń).
- W północno-wschodniej partii obszaru (**ryc. 1, punkt 3**) na ścianie plansza z fotografiami i ilustracjami przedstawiającymi piwnice lidzbarskiego zamku. Zamieszczone tam będą podstawowe informacje na ich temat. Prezentowane wiadomości zostaną skorelowane z opisaną wyżej mapą rozplanowania piwnic.
- W północno-zachodniej partii obszaru (**ryc. 1, punkt 4**) artefakty w gablotach obejmujące późnośredniowieczną i nowożytną ceramikę naczyniową. Obiekty

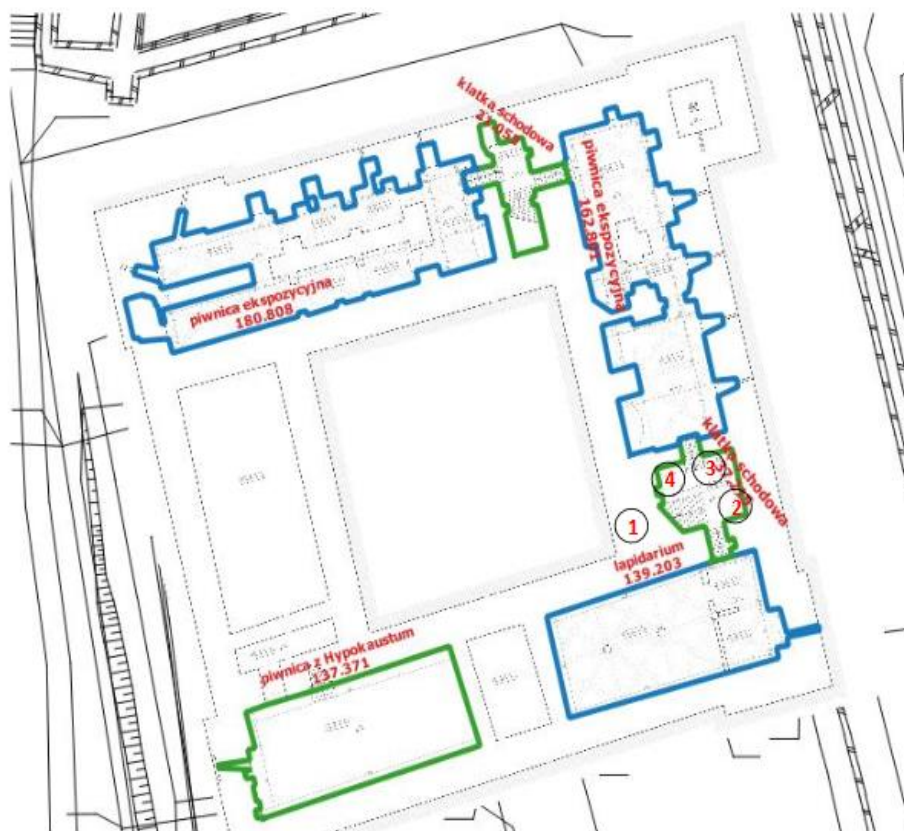
pozyskane podczas badań archeologicznych zamku z lat 2014-2017 (spis obiektów w osobnym dokumencie).

- W zachodniej partii piwnicy południowego skrzydła (II kondygnacja – obecnie lapidarium zamkowe) (**ryc. 2, punkt 5**) aranżacja (interaktywna?) z wykorzystaniem figur, beczek, kopii artefaktów pod tytułem “Piwnice lidzbarskiego zamku w średniowieczu”. Do niej ilustracja pokazująca miejsca, z których trafiały produkty do przechowywania w piwnicach (browar, piekarnia, kuchnia, przedzameczne północne). Pomysły na aranżację:

- dwie osoby niosą beczkę, że świeżo uwarzonym piwem, aby ją postawić przy wcześniej zgromadzonych. Główny piwowar próbuje piwa z beczki, aby się przekonać o jego jakości.
- Kuchmistrz wraz z cześnikiem liczą zgromadzone beczki z mięsem, piwem i winem. Liczbę zapisują w księdze.

Uwagi do części pierwszej:

- Konieczne dobre doświetlenie obiektów, artefaktów i plansz z informacjami.
- Trzeba dobrze rozplanować usytuowanie poszczególnych elementów, aby zachować drożność klatki schodowej przy dużym ruchu turystycznym
- Artefakty wymagają konserwacji, a przede wszystkim rekonstrukcji wykonanej z użyciem zachowanych fragmentów.

**Ryc. 1. WYSTAWA "PODZIEMIA LIDZBARSKIEGO ZAMU".
ROZPLANOWANIE OBIEKTÓW CZĘŚCI PIERWSZEJ WYSTAWY**

CZĘŚĆ DRUGA

II ŚCIEŻKA ARCHEOLOGICZNA - SPOSOBY OGRZEWANIA POMIESZCZEŃ MIESZKALNYCH LIDZBARSKIEGO ZAMKU

Przestrzeń ekspozycyjna: wschodnia i środkowa partia piwnicy (139 m²) południowego skrzydła (II kondygnacja – obecnie lapidarium zamkowe)

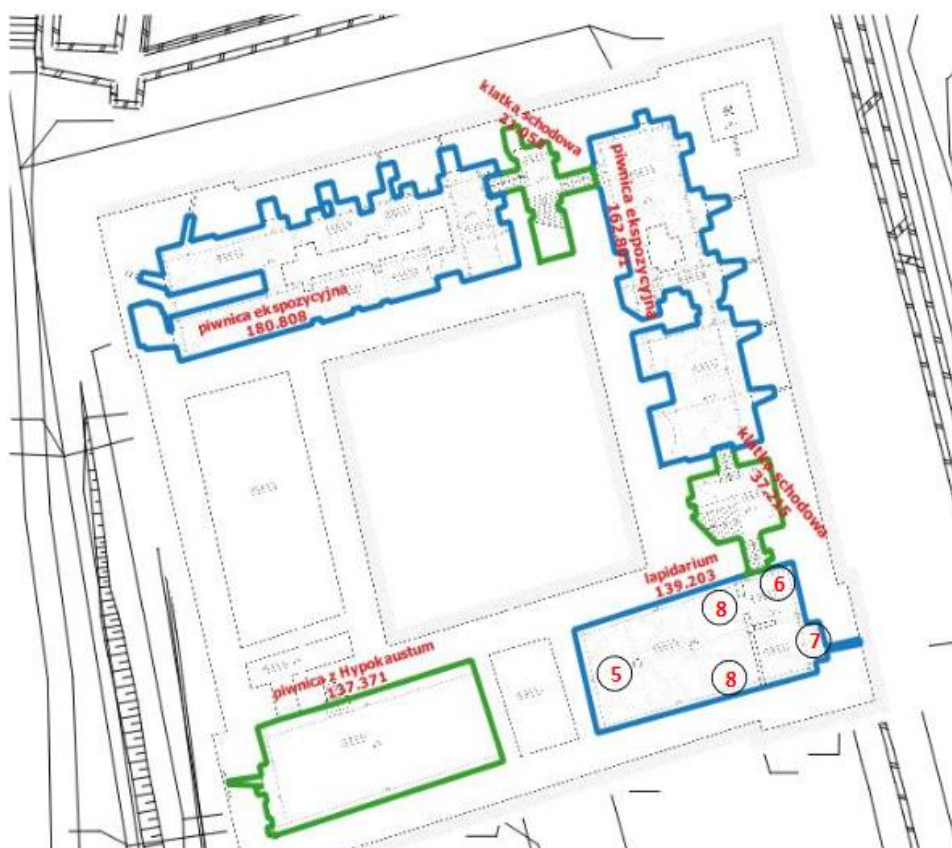
Ta część wystawy ma na celu zaprezentowanie odwiedzającym informacji dotyczących sposobów ogrzewania pomieszczeń mieszkalnych lidzbarskiego zamku w okresie średniowiecza. Ekspozycja obejmie następujące obiekty i artefakty:

- W północno-wschodniej partii (**ryc. 2, punkt 6**) interaktywny model przedstawiający sposób funkcjonowania systemu grzewczego typu hypocaustum.

- W południowo-wschodniej partii (**ryc. 2, punkt 7**) na ścianie ilustracja z rekonstrukcją późnośredniowiecznego pieca kaflowego, którego pozostałości odkryto na miedzymurzu północnym podczas badań archeologicznych z roku 2015. Pod rysunkiem rekonstrukcja możliwego wyglądu części centralnej tego urządzenia grzewczego z wykorzystaniem fragmentów kafli z niego pochodzących. Obok w gablotach elementy pochodzące z podstawy i zwieńczenia obiektu.
- Na ścianie północnej i południowej plansze (**ryc. 2, punkt 8**) ilustracje z odkrycia pieca grzewczego w budynku z okresu średniowiecza funkcjonującego na obszarze zamkowego parku (badania archeologiczne Koperkiewicza 2011) oraz analogicznego obiektu używanego w budynkach na miedzymurzy przedzamcza południowego (badania archeologiczne R. Herman 2011).

Uwagi do części drugiej:

- Konieczne dobre doświetlenie obiektów, artefaktów i plansz z informacjami
- Artefakty wymagają konserwacji, a przede wszystkim rekonstrukcji wykonanej z użyciem zachowanych fragmentów
- Rekonstrukcja ściany późnośredniowiecznego pieca w formie połowy obwodu koła (piec był cylindryczny). Można użyć kwadratowej lub prostokątnej podstawy.
- Obecnie eksponowane w lapidarium obramienia kominków pozostaną jako część nowej wystawy

**Ryc.2. WYSTAWA "PODZIEMIA LIDZBARSKIEGO ZAMU".
ROZPLANOWANIE OBIEKTÓW CZĘŚCI DRUGIEJ WYSTAWY**

CZĘŚĆ TRZECIA

III ŚCIEŻKA ARCHEOLOGICZNA - SYSTEM OBRONNY ORAZ KONFLIKTY ZBROJNE Z UDZIAŁEM LIDZBARSKIEGO ZAMKU

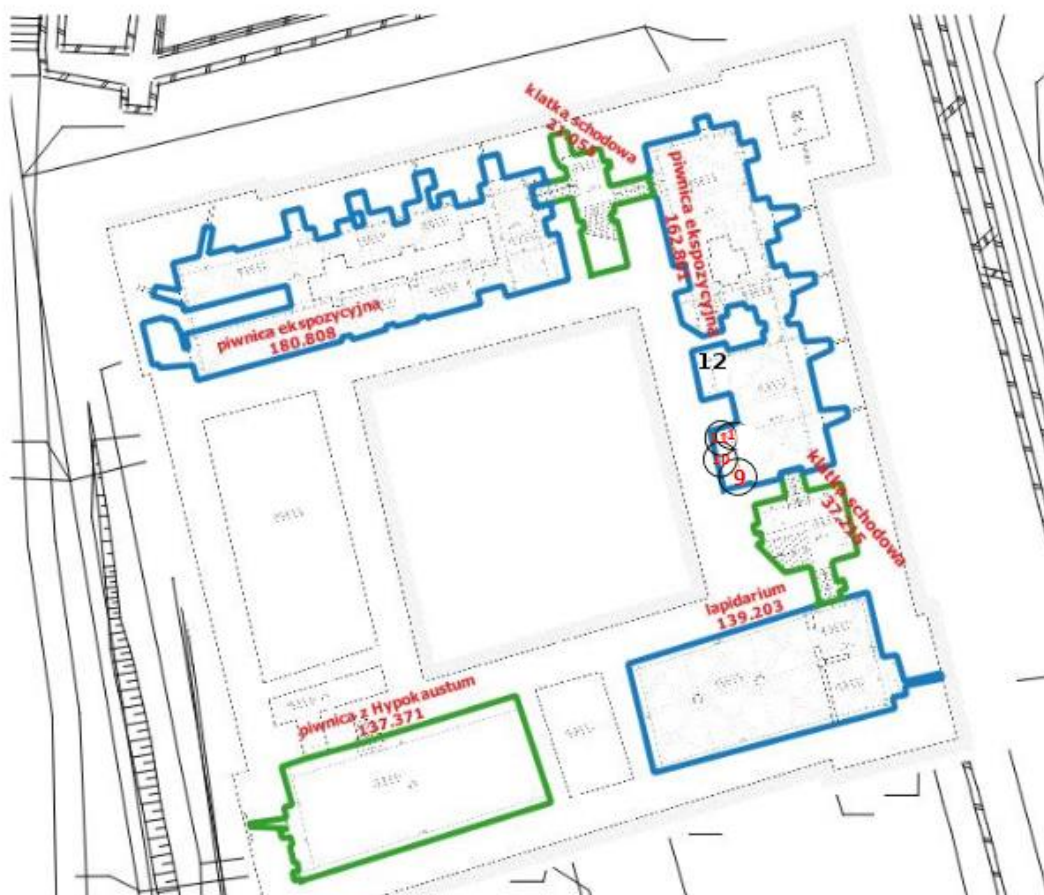
Przestrzeń wystawy: południowo-zachodnia partia piwnicy (II kondygnacja) wschodniego skrzydła

Ta część wystawy ma na celu zaprezentowanie odwiedzającym informacji dotyczących systemu obronnego oraz konfliktów zbrojnych z udziałem lidzbarskiego zamku. Ekspozycja obejmie następujące obiekty i artefakty:

- Na ścianie południowej (**ryc. 3, punkt 9**) plansza opisująca system obronny lidzbarskiego zamku w okresie średniowiecza i czasach nowożytnych (wyeksponowanie informacji na temat pierwotnego wejścia na teren zamku w

skrzydle północnym międzymurza południowego, rola głównej wieży zamku, fortyfikacje zamku z okresu nowożytnego)

- Do tej planszy (**ryc. 3, punkt 10**) wykonanie dwóch, barwnych, dużych rysunkowych rekonstrukcji systemu obronnego zamku w okresie średniowiecza i czasów nowożytnych do zaprezentowania jako ilustracja do planszy (na podstawie badań archeologicznych i architektonicznych przedzamcza południowego)
- W gablocie artefakty (**ryc. 3, punkt 11**) związane z uzbrojeniem i konfliktami zbrojnymi wydobyte podczas badań archeologicznych lidzbarskiego zamku. Obok ekspozycja armaty z czasów Grabowskiego obecnie eksponowanej na dziedzińcu lidzbarskiego zamku.
- Na ścianie południowej we wnęce (**ryc. 3, punkt 12**) plansza dotycząca konfliktów zbrojnych z udziałem lidzbarskiego zamku (wojna trzynastoletnia, wojna 1520-1521, wojny szwedzkie). Do tego miejsca proponuje się przeniesienie armat obecnie eksponowanych w północnej partii piwnicy.

**RYC. 3. WYSTAWA “PODZIEMIA LIDZBARSKIEGO ZAMU”.
ROZPLANOWANIE OBIEKTÓW CZĘŚCI TRZECIEJ WYSTAWY**

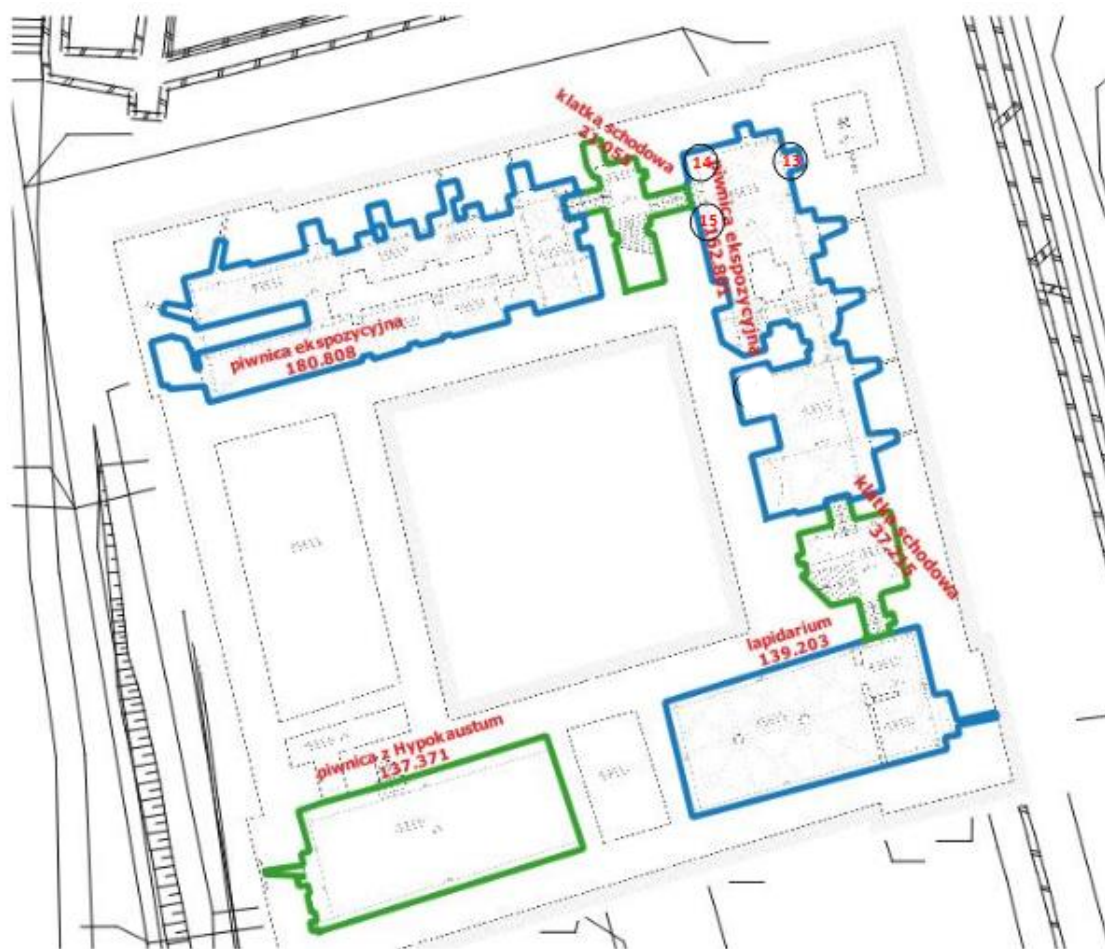
CZĘŚĆ CZWARTA

IV ŚCIEŻKA ARCHEOLOGICZNA - DETALE KONSTRUKCYJNE ZAMKU LIDZBARSKIEGO

Przestrzeń wystawy: piwnica (163 m²) wschodniego skrzydła (II kondygnacja – obecnie ekspozycja uzbrojenia i artefaktów związanych z renowacją zamku w XX wieku)

Ta część wystawy ma na celu zaprezentowanie odwiedzającym informacji dotyczących metody budowy ścian i sklepień biskupiej rezydencji. Ekspozycja obejmie następujące obiekty i artefakty:

- W niszy wyeksponowanie (na przykład za pomocą słupa światła) (**ryc. 4, punkt 13**) wątku ceglanego użytego podczas jej budowy. Obok niszy na ścianie ilustracja z prezentacją wątków ceglanych stosowanych na zamkach w okresie średniowiecza.
- W niszy (**ryc. 4, punkt 13**) artefakty związane z konstrukcją sklepień i krużganków lidzbarskiego zamku (kształtki sklepienne i żebrowe, płytki posadzkowe).
- W północnej partii (**ryc. 4, punkt 14**) wyeksponowanie (na przykład za pomocą słupa światła) ściany piwnicy z zarysem pierwotnego planu rozplanowania żeber sklepiennych oraz otworu maculcowego. Obok plansza z prezentacją typów żeber i sklepień stosowanych w zamkach z okresu średniowiecza.
- W otworze maculcowym (**ryc. 4, punkt 14**) zamocowany fragment rusztowania drewnianego z okresu średniowiecza. Obok zdjęcie powiększonego fragmentu z widocznymi słojami drewna, na podstawie których wydatowano fragment.
- Przy zachodniej ścianie piwnicy (**ryc. 4, punkt 15**) wybrane zabytki wyselekcjonowane z obecnie przechowywanych w tym miejscu pozostałości remontów z XX wieku. Należy je uzupełnić o wybrane obiekty z czasów remontów Haukego z lat trzydziestych XX wieku (przechowywane obecnie w piwnicy pod skrzydłem zachodnim).

**RYC. 4. WYSTAWA “PODZIEMIA LIDZBARSKIEGO ZAMU”.
ROZPLANOWANIE OBIEKTÓW CZĘŚCI CZWARTEJ WYSTAWY**